

УДК 620.22:001.5(09)

А. В. Маткова, С. М. Матвійчук

ІВАН ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ: ВЧЕНИЙ І ПАТРІОТ

Іван Фещенко-Чопівський: ученый и патриот. В статье исследовано все этапы жизни и творчества украинского ученого, имя которого было малоизвестно на Украине — Ивана Фещенко-Чоповского, наведено список главных работ, показан его большой вклад в отрасли металлургии, экономической географии, промышленности и сельского хозяйства, транспорта, торговли, финансов и кредита, поданы данные о мероприятиях для увековечения его памяти.

Ключевые слова: Фещенко-Чоповский, ученый, металлургия.

Через багато десятиліть з забуття повертається безліч імен звитяжців національної культури, які робили все для процвітання своєї країни — України, але визнання і слава до них прийшла тільки після їх смерті. Поряд з іменами І. Огієнка, М. С. Грушевського, О. Ольжича повернулося до рідної домівки ще одне ім'я її видатного сина — Івана Адріяновича Фещенко-Чопівського.

І. А. Фещенко-Чопівський (1884–1952) — визначний металознавець і громадський діяч України, родом із містечка Чуднова неподалік від Житомира. У Чуднові Іван закінчив двокласну народну школу, а у 1893 році поступив у підготовчий клас Першої Житомирської класичної гімназії. 28 лютого 1901 року помирає батько, то ж, щоб матеріально підтримати мати та молодшу сестру — ученицю Маріїнської гімназії, — Іван став підробляти репетиторством. Цим заробітком він оплачував своє навчання. По закінченні у 1903 р. Житомирської гімназії і в 1908 р., виконавши дипломну роботу з термічної обробки та дипломний проект мартенівської фабрики в Київській політехніці, Іван Фещенко-Чопівський стажувався на заводах України і за кордоном. У 1909 р. отримав посаду старшого асистента при кафедрі металургії.

У 1910 р. І. А. Фещенко-Чопівський відвідав Міжнародну виставку в Брюсселі, Міжнародний конгрес з металургії в Дюссельдорфі, Лондон, Шеффілд і через Львів повернувся до Києва. Наукові відрядження до Бельгії, Німеччини й Англії стали визначними у його науковій кар'єрі. На Всеросійському з'їзді металургів у Петербурзі в 1911 р. молодий вчений робить доповідь, яка привернула увагу фахових і урядових кіл [1]. Його наукові інтереси, пов'язані з цементацією заліза, в майбутньому приносять Фещенко-Чопівському міжнародне визнання. Зацікавлений металургійною справою, він мріяв про власний внесок в економічне процвітання України.

У 1913 р. за кошти Міністерства Промислу і Торгівлі його відправляють в Німеччину на дворічне стажування в лабораторії відомих металографа Обергофера та металурга проф. Сімерсбах. Початок війни 1914 р. перервав його стажування. У вирі революційних перетворень Фещенко-Чопівський став членом Українського уряду, очолюваного М. Грушевським. У Центральній Раді і Директорії у 1918 р. обіймав посади міністра промисловості й торгівлі УНР [2]. Він рішуче виступає проти спроби уряду України порозумітися з Керенським та українською фракцією більшовиків. На форумі Малої Ради вимагає конкретних протидій, що привело 22 січня 1918 року до проголошення Четвертого Універсалу і означало проголошення

незалежної Української Народної Республіки. У 1919 р. Іван Адриянович — міністр народного господарства, заступник прем'єр-міністра УНР.

І. А. Фещенко-Чопівський у серпні 1919 р. писав: "Будується Українська Держава!.. Про що кращі сини України лише мріяли, як про далеку далечинь, так про безплотну мрію, — нині твориться на наших очах. Чоловік своєю волею, своїм переконанням впливає на конечний результат подій часу. А для цього потрібно чоловіку розбиратися в тому, що діється навкруг нього, а головне стояти на міцному ґрунті. Цей ґрунт — самопізнання, самовизначення, самоопреділення. Україну міцну, сильну, вічну збудують лише українці! Всякий інший шлях в конечному результаті приведе до чогось іншого. Крива культурного самовизначення українського народу йде не по прямій лінії... але вона прийде до певної точки і до певного кінця, бо вона — ідея української державності — життєва, вона має ґрунт, вона сама є життя!" [3].

У 1920 р. Іван Адриянович стає головою Української економічної комісії, дипломатом УНР в Румунії, який відповідає за забезпечення матеріальних потреб армії Директорії. У 1921 р. очолював створену Петлюрою Раду Республіки, яка діяла до 1922 року [4]. У цей же час виходить у світ книга (перша україномовна двотомна "Економічна географія для середніх шкіл"), присвячена його вчителю — Михайлу Сергійовичу Грушевському. І сьогодні залишаються актуальними слова вченого, написані у передмові економічної географії нашої держави: "Природа щедро наділила Україну своїми дарунками. Україна має родючий ґрунт. Підсоння сприятливе для багатьох сільськогосподарських культур і для всякого промислу. В надрах України заховані численні мінеральні багатства, найпотрібніші для культурного життя людини. Україна має в своїх межах природні історичні шляхи, які сприяли встановленню і розвитку торговельних взаємовідносин з іншими народами, а разом з тим, народ український з давніх-давен виявив великий хист до дальшого економічного розвитку, до поступу і засвоєння вищої культури. Але, не дивлячись на вікову славу про українські "молочні річки" та "хлібні береги", — сучасний культурний рівень нашого народу надто низький. Природа поставила Україну в такі умови, що вона мусила б бути однією з найбагатших країн світу, а в дійсності — вона є однією з найбідніших країн! І тільки один засіб є оздоровленням нашої економічної політики і для зміцнення нашого народного господарства. Цей засіб — це поліпшення працездатності населення, підвищення корисного коефіцієнта його праці. А коли це буде досягнуто, то знайдуться гроші і золото, придуть самі собою і всі інші ознаки висококультурного життя. Тому-то — мерщій до праці!.."

Після 220 днів діяльності Ради закінчився важливий державотворчий етап у житті Фещенка-Чопівського і починається його наукова діяльність. Як і більшість українських політичних діячів того часу, він опиняється в еміграції, з 1922 року Фещенко-Чопівський — старший асистент кафедри металознавства Варшавської політехніки [5]. У цьому ж році на запрошення ректора Гірничо-металургійної Академії в Кракові засновує кафедру металогрії і загальної металургії та займає посаду завідувача і професора цієї кафедри. Активно включався І. Фещенко-Чопівський в громадське життя Кракова, в місцевій "Просвіті" виступав з доповідями національно-патріотичного спрямування. Для молодих техніків започаткував "Свято української техніки", яке в 30-х роках відбувалося щорічно в день опікунки гірників Святої Варвари. У період так званої "українізації Радянської України" відновив зв'язки з давніми колегами рідної Київської політехніки, харківським "Науково-технічним Вісником". Зустрічався з харківською делегацією на II з'їзді українських інженерів у Львові (1926 р.). Мав бажання співпрацювати з ученими дніпропетровського журналу "Досягнення металургії в СРСР та за кордоном", але редакція не була готова до публікації українською мовою, а на переклад російською автор не погоджувався.

У 1927 р. захищає дисертацію на ступінь доктора наук “Про цементацію бором і берилієм заліза, нікелю і кобальту та деяких спеціальних сталей”, роботу над якою розпочав у Київській політехніці; у 1931 — дисертацію “Бляхи парових котлів” на ступінь доктора наук. З 1928 р. був також науковим дорадником, керівником дослідницької лабораторії металургійного заводу “Байльдон” у Катовицях. Від 1933 р. член-кореспондент польської Академії технічних наук. Був дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, Товариств металургів і механіків Польщі, металургів Німеччини [6]. І. Феценко-Чопівський, як справжній патріот своєї країни завжди переживав, що плоди його праці збирає не українська, а польська наука, тому свої наукові праці підписував завжди українським “Іван”, а не “Ян”, що багатьма в Польщі сприймалося негативно, як прояв українського націоналізму.

Мріючи повернутися остаточно в Україну, у 1937 р. придбав маєток Юркове на Крем’яччині, який захоплено облаштував, та каменницю у Львові, в якій родині мешкати не вдалося, тому що почалася війна. В роки німецької окупації Польщі наукова діяльність вченого практично припинилась. Друзі і родичі умовляють вирушити в нову еміграцію, на що вчений відповів: “Починати все ж від нуля не вspan>спію”. Подальші події розгорталися трагічно.

“На початку 1945 р., коли Червона армія ввійшла до Катовиць, — згадує донька вченого Ірина Чопівська-Богун, — професора забрали до штабу генерала Конєва на “інтимні розмови”. Спочатку, зважаючи на похилий вік, відпустили, але в березні озброєні конвоїри вивели батька з помешкання і кудись повели. Через місяць до помешкання Чопівських прийшли два радянські офіцери СМЕРШу — розпитати господаря про його роботу „під німцями”. А вже 14 березня до їхнього під’їзду під’їхав чорний „газик”, щоб назавжди забрати Івана Адріановича від дружини та доньки... За кілька днів по арешті Феценко опинився в Києві, у Лук’янівській в’язниці. Одрразу почалися допити, між якими Івана Адріановича та інших ув’язнених виводили на роботу — розбирати завали на зруйнованому Хрещатику. Дружина і донька дізналися про місцепробування батька тільки у вересні сорок п’ятого, коли від нього надійшла друга листівка: “Вирок — 15 років заслання: Карело-Фінська РСР, Сортавальський район, м. Вяртисіля, п/я 4/5. Значить, один із таборів “Біломорстроє” [7]. Так у 1945 році його заарештували та відправили до Києва й посадили у Лук’янівську в’язницю, засудили до 15 років заслання.

Але і там, у таборі Вяртисіля, І. Феценко-Чопівський працював за своїм фахом: офіційно — лаборантом, неофіційно — головним консультантом по налагодженню роботи металургійного заводу. Тяжко хворий і виснажений, морально підтримував і навчав молодих українських в’язнів сумління. Сивочолий Іван Адріанович мав незаперечний авторитет. У нього просили поради, як у батька. І як рідній людині намагалися полегшити умови існування: принести ліки, дістати цукру або печива.

Наприкінці 1949 р. політичних в’язнів почали відокремлювати від “побутових” та збирати у режимні спецтабори. І. Чопівського відправили до міста Інта. Там у табірній лікарні ним опікувалися ув’язнені лікарі Семен Марчук та Ростислав Матешук. Завдяки їхнім зусиллям Іван Адріанович вижив, і навіть став зводитися на ноги. Але повернути йому працездатність було вже неможливо. “З’їдає цинга, смерть є неминуча і буде затяжна й трудна!”, — писав Феценко-Чопівський своїм рідним і на початку 1950 р. його у тяжкому фізичному стані скерували до інвалідного табору в селище Абезь. Там він мужньо й гідно 2 вересня 1952 року на 78 році завершив життя, зберігаючи до останку палку любов до рідного краю — України, залишився її вірним і відданим сином [8]. Ім’я Івана Феценка-Чопівського належить до тих імен, якими Україна мала б гордитися, бо він мріяв про незалежну, процвітаючу країну — Україну, вірив у краще життя своїх співвітчизників.

Наукові праці Івана Адрияновича Фещенко-Чопівського є безцінним скарбом для майбутніх поколінь, він є автором понад 140 наукових праць, у тому числі 23 монографій, опублікованих не тільки українською та російською мовами, а й німецькою, англійською, польською. Зокрема він написав: "Економічні нариси: природні багатства та велика промисловість України" (1917), "Природні багатства України: Мінеральні багатства та велика промисловість України" (1918), "Природні багатства України: Сільське господарство та сільськогосподарська промисловість" (1919), "Економічна географія України для середніх шкіл" (1922), "Цукрова промисловість України" (1922), "Проблема палива і транспорту на Україні" (1922). Ці праці — важливе джерело для дослідження еволюції економічного потенціалу України у XX та XI століттях. Але найважливіший науковий доробок – тритомна монографія "Металознавство", яка мала б бути "настільною книгою всякого інженера". Він зробив певний внесок у побудову діаграм стану залізо-вуглець з урахуванням домішок фосфору, кисню, силіцію та стануму, дослідив процеси поверхневого зміцнення легированих сталей, їх магнітні характеристики. Проводив також дослідження в галузі фізичної хімії. Створив методологію побудови подвійних та потрійних діаграм стану, розробив принцип системного підходу для теоретичного аналізу рівнянь хімічної термодинаміки, розробив концепцію поєднання пластичної деформації з термічною обробкою металів.

На превеликий жаль досягнення та визнання Фещенка-Чопівського відбулося тільки після його смерті. Так 12 вересня 1992 року, через багато років в місті юності Івана Адрияновича відбулися урочистості, пов'язані з увічненням його пам'яті. До Житомира з'їхалися декілька поколінь нащадків І. А. Фещенка-Чопівського. З Польщі — дочка Ірина з чоловіком Іллею, з далекої Америки — невістка Софія, онуки Юрко та Лілія, правнука Ляля. Родина Фещенків-Чопівських взяла участь в урочистому відкритті пам'ятної анатоційної дошки на будинку № 2 по вулиці Паризької комуни, на якій гімназистом жив Іван Адриянович). Але найбільш хвилюючою була зустріч сімейства біля пам'ятника Адрияна Андрияновича — батька Івана Фещенка-Чопівського на Смолянському цвинтарі в Житомирі. Побували Фещенки-Чопівські й у Чуднівському районі — в селі Волосівці, де народилася мати Івана Адрияновича — Марія Михайлівна Янчинська. У Михайлівському соборі в Житомирі у присутності нащадків було відправлено панахиду по Івану Адрияновичу Фещенку-Чопівському.

27–28.09.2002 р. у Львові відбулася міжнародна громадсько-наукова конференція "Іван Фещенко-Чопівський — видатна постать в історії науки та українського державотворення", до якої Львівські товариства НТШ (голова Олег Романів) і "Пошук" підготували виставку фотоматеріалів, наукових праць та публікацій про його життя і діяльність, відеоматеріал про увічнення його пам'яті. Встановлені меморіальні дошки у Львівській політехніці та на власному будинку по вул. Квітки-Основ'яненка, 36. В урочистостях брали участь два старші внуки ученого.

26.10.2002 р. відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки творцю польської металургійної наукової школи професору І. Фещенку-Чопівському в Краківській Гірничо-гутничій Академії. За активну громадську діяльність Генеральний консул України вручив Ірині Богун у Катовицях грамоту від міністра закордонних справ України А. Зленка. Матеріали про І. Фещенку-Чопівського збирають і досліджують також Крем'янецька "Просвіта" й учні з лицю на Тернопільщині (керівник Лілія Слідзінська), письменник Валерій Шевчук і краєзнавці Житомирщини.

28–29.10.2009 р. у Львівській політехніці відбулася друга міжнародна конференція до 125-ти річчя з дня народження Івана Фещенка-Чопівського. Усі ці заходи

увічнення пам'яті Феценка-Чопівського, який віддав життя за процвітання і незалежність України, спрямовані на те, щоб його ім'я було не забуте.

Такі імена як ім'я І. А. Феценка-Чопівського повинне служити прикладом прийдешнім поколінням, щоб воно жило в їхній вчинках і в молодих серцях, тому що він завжди вірив, що його здобутком були не лише наукові праці та підручники, він хотів залишити у спадок молоді свої думки та мрії про кращу долю України.

У статті досліджено всі етапи життя та творчості українського вченого Івана Феценка-Чопівського, ім'я якого було маловідоме на Батьківщині, наводиться список головних праць, показано його значний внесок у металознавство, економічну географію та ін. подано відомості про заходи для вшанування його пам'яті.

Ключові слова: Феценко-Чопівський, вчений, металознавство.

Ivan Feshchenko-Chopivskij is a scientist and patriot. All periods of the life and creative work of Ukrainian scientist Ivan Feshchenko-Chopivskij, whose name was almost unknown in the motherland are researched in this article, the list of his main works are given, his great output in the branch of science of material, economic geography, industry and agriculture, transport, trade, connection, finance and credits are shown, information about fact of honoring his name are also described.

Keywords: Feshchenko-Chopivskij, scientist, metal science.

1. *Феценко-Чопівський І. А.* Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії / Передмова В. О. Шевчука: Комент. Прим. М. Ю. Костриці, Г. П. Мокрицького. – Житомир: КВО Газ. Житомирський вісник, 1992. – 124 с.
2. *Чопівська-Богун І.* Життя, гідне слави // Авжеж. – 1991. – № 8. – С. 33–42.
3. *Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці.* – Львів: Меморіал, 1992. – 544 с.
4. *Костриця М. Ю.* Відшукано могилу І. А. Феценка-Чопівського // Житомирський вісник. – 1994. – 1 липня.
5. *Природні багатства України: Мінеральні багатства та велика промисловість України.* – Ч. 1. – К. – 1918.
6. *Романів О.* Життя та творчість Івана Феценка-Чопівського // Українське матеріалознавство. – Т. І. – Львов, 1994. – С. 7–15.
7. *Чопівська-Богун І.* Життя, гідне слави // Авжеж. – 1991. – № 8. – С. 33–42.
8. *Костриця М. Ю., Корбут Г. О.* І. А. Феценко-Чопівський — автор першого посібника з економічної географії України // VII з'їзд Українського географічного товариства: Тези доповідей. – К. Ж – 1995. – С. 410–412.
9. *Костриця М. Ю., Мокрицький Г. П.* Металург з серцем поета // У просторі і часі: Видатні постаті Житомирщини. – Житомир. – 1995. – С. 39–50.